

การพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าทอภูมิปัญญาของชาวไทยทรงดำในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย

The Development of Textiles Products : Wisdom of Thai Song Dam in The Western Region of Thailand

ดร.จิตติพันธ์ จันทร์หอม¹

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีจุดประสงค์คือ 1) เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าทอที่เกิดจากการต่อยอดภูมิปัญญาของบรรพบุรุษชุมชนชาวไทยทรงดำในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย 2) เพื่อเสริมสร้างรายได้ให้กับชุมชนชาวไทยทรงดำในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย 3) เพื่อจัดทำชุมชนปฏิบัติการเรียนรู้ศิลปกรรมท้องถิ่นประเภทผ้าทอของชุมชนชาวไทยทรงดำในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย เป็นการศึกษาเชิงปฏิบัติการแบบชุมชนมีส่วนร่วม โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก เพื่อให้ได้ผลิตภัณฑ์รูปแบบใหม่จากภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้วยการนำหลักของศิลปะการออกแบบผลิตภัณฑ์เป็นเครื่องมือในการพัฒนา และประสานการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกับสังคมภายนอก ผู้วิจัยดำเนินการในช่วงปี 2557 โดยใช้กลุ่มตัวอย่างเฉพาะเจาะจงชุมชนที่มีความเข้มแข็งในการผลิตผ้าทอเป็นที่ยอมรับจากหน่วยงานภาครัฐ เป็นตัวแทนของชาวไทยทรงดำจากจังหวัดนครปฐม จังหวัดราชบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี และจังหวัดกาญจนบุรี ในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย

จากการศึกษาพบว่า ผลิตภัณฑ์ผ้าทอที่เกิดจากการต่อยอดภูมิปัญญาของบรรพบุรุษชาวไทยทรงดำทั้ง 4 ชุมชนในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทยนั้น ตามกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างเครือข่ายจากสังคมภายนอกด้วยการนำองค์ความรู้และประสบการณ์ของกลุ่มผู้ผลิตผ้าทอและผู้วิจัยมาร่วมกัน สร้างผลิตภัณฑ์รูปแบบใหม่ด้วยหลักของศิลปะการออกแบบได้ จำนวน 40 รูปแบบ ผ่านการประเมินคุณภาพจากผู้ทรงคุณวุฒิด้านการออกแบบ ผู้ประกอบการ และปราชญ์ชุมชนชาวไทยทรงดำ ให้เหลือจำนวน 20 รูปแบบ แล้วทำการทดลองตลาดเพื่อให้ได้ผลิตภัณฑ์ร่วมสมัยที่ตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค ซึ่งสามารถสร้างรายได้ให้กับชุมชน ทั้งยังเป็นแหล่งเรียนรู้ศิลปกรรมท้องถิ่นประเภทผ้าทอ ตลอดจนมีข้อมูลในการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพิ่มขึ้น ในภาพรวมการวิจัยนี้ได้พัฒนาองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับการจัดการความรู้ โดยใช้การถ่ายทอดแบบชุมชนมีส่วนร่วม

คำสำคัญ : ผลิตภัณฑ์ผ้าทอ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ไทยทรงดำ

Abstract

The objectives of this research were 1) To development of Textiles products which was adapted from local wisdom of Thai Song Dam in the western region of Thailand. 2) To gain the population income and encourage the economy of Thai Song Dam in the western region of Thailand. 3) To documentary the acknowledge of local wisdom in Textiles products and culture tourism of Thai Song Dam in The western region of Thailand Learning by work shop with local people should be participating activities. Focus on the qualitative data, to get new products from local wisdom by Developing and applying by basic of art and product design for exchanging the knowledge from external society. The

¹ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วิทยาลัยเพาะช่าง มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์

research was studied in B.E. 2014 the sampling groups were focus on textiles productions who were accepted by government officers to be representative from 4 provinces of Thai Song Dam from Nakhonpathom province Ratchaburi Province Suphanburi province and Kanchanaburi province in the region of western Thailand.

The result of this study recommended that textiles products by adapting, participating and knowledge exchanging from local wisdom of Thai Song Dam who lived in 4 areas in the western region of Thailand with external society, to creating new textiles products by basic of art and product design. There were 40 patterns which had quality selecting from experts to 20 patterns and marketing trial to ensure that it was same as consumers' requirements which can gain the income and encourage the local economy, to be learning place and knowledge database of local art textiles and culture tourism. The conclusion of this research was developed new knowledge management by local participative.

Keywords : Textiles Products, Local Wisdom, Thai Song Dam

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

นานาอารยะของโลกยุคใหม่ ต่างให้ความสำคัญกับการพัฒนาชุมชนที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการสืบค้น เก็บรวบรวม วิเคราะห์ และจัดระบบข้อมูลทางด้านภูมิปัญญาในท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือองค์ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนของตน เพื่อนำไปสู่การพัฒนาชุมชนให้เป็นสังคมแห่งความรู้ (Knowledge Based-Society) รูปแบบการดำเนินการในลักษณะนี้ เน้นการพัฒนาคนด้วยการจัดการความรู้ (Knowledge Management) หลังจากนั้นจึงนำองค์ความรู้ที่ได้รับการจัดระบบแล้ว ไปใช้เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้ดียิ่งขึ้น ด้วยเหตุนี้ “ความเป็นสุขของชุมชน” จะเกิดขึ้นได้จึงต้องมีการเข้าไปส่งเสริมให้ชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกันจากการปฏิบัติให้เกิดความเข้มแข็งและสามารถดูแลตัวเองได้ การส่งเสริมการเรียนรู้นี้อาจเป็นความรู้เท่าที่มีอยู่ในชุมชนหรือเป็นการเสริมสร้างความรู้ใหม่ ๆ ให้กับชุมชน (ประเวศ วะสี, 2551: 25) ซึ่งความล้มเหลวของการพัฒนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เกิดจากการละเลยองค์ความรู้และเทคโนโลยีที่มีอยู่ในท้องถิ่น การไม่เข้าใจคนในสังคม การละเลยระบบสังคมวัฒนธรรม ตลอดจนการขาดข้อมูลพื้นฐานของชุมชนท้องถิ่นเพื่อกำหนดผลลัพธ์ของการพัฒนา ด้วยสภาพปัญหาดังกล่าวผนวกกับนโยบายการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา ซึ่งวางอยู่บนแนวคิดเรื่องความทันสมัย (Modernisation Approach) และการพัฒนาระบบเศรษฐกิจแบบทุนเสรีนิยม ทำให้

กระบวนการพัฒนาเดินมาถึงทางตัน และนำมาสู่ปัญหาสังคมมากมาย ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความยากจน ความเสื่อมโทรมลงของระบบนิเวศวิทยาและสภาพแวดล้อม ปัญหาความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชน และปัญหาความเสื่อมทรามลงของระบบคุณค่าและมาตรฐานทางจริยธรรมของคนในสังคม ซึ่งล้วนเป็นผลที่ได้จากการพัฒนาตามแนวทางดังกล่าว ด้วยสภาพปัญหาและข้อจำกัดเชิงนโยบาย ทำให้เกิดแนวคิดการพัฒนาสังคมแบบทางเลือก (Alternative Development Approach) ขึ้นมากมาย ดังนั้น แนวคิดเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นและพลังอำนาจของชุมชน คือแนวคิดที่สำคัญประการหนึ่ง (พัชรินทร์ สิริสุนทร, 2552: 5-6)

หากกล่าวถึง ภูมิปัญญาที่แสดงถึงการพึ่งพาธรรมชาติ นั้น ผ้าทอพื้นบ้านถือเป็นตัวแทนของภูมิปัญญาที่สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อประโยชน์ในการใช้สอยควบคู่กับความงามด้านรูปทรง ลวดลาย สีสันทัน และความประณีต จัดเป็นงานศิลปหัตถกรรมที่สำคัญในการบ่งบอกถึงอัตลักษณ์อันสะท้อนรากฐานแห่งภูมิปัญญาในการพึ่งพาธรรมชาติด้วยการถักทอความรู้สึกรักคิดตามจินตนาการและจิตวิญญาณของผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ (จรสพิมพ์ วัจนเย็น, 2554: 21) โดยเฉพาะภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย ได้แก่ จังหวัดนครปฐม จังหวัดราชบุรี จังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดกาญจนบุรี มีกลุ่มชาติพันธุ์ไทยทรงดำอาศัยอยู่เป็นชุมชนคนไทยที่มีวิถีวัฒนธรรมสืบทอดภูมิปัญญามาจาก

บรรพบุรุษประเทศเวียดนามและประเทศลาวซึ่งเป็นประชาคมอาเซียนด้วยกัน รู้จักตามท้องถิ่นว่า “ลาวโซ่ง” กล่าวคือ ลาวโซ่งหรือไทยทรงดำนั้น เป็นผู้ที่ยังคงรักษารูปแบบเสื้อผ้าและการแต่งกายแบบเดิมได้อย่างแนบแน่น โดยเฉพาะหัตถกรรมการทอผ้าสำหรับไว้ใช้เองและผลิตเพื่อเป็นสินค้าจำหน่ายสร้างรายได้ให้ครอบครัวและชุมชนจนได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติจากภาครัฐให้เป็นชุมชนต้นแบบของการผลิตและการพึ่งพาตนเองอย่างน่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

ผู้วิจัยได้ทบทวนวรรณกรรมและลงพื้นที่สำรวจชุมชนชาวไทยทรงดำที่มีการผลิตผ้าทอเป็นผลิตภัณฑ์ประเภทต่าง ๆ ทำให้ทราบว่า เป็นการผลิตจากทักษะความชำนาญและความเข้าใจที่สืบทอดกันมาจากการบูรณาการตามแนวทางของศิลปะการออกแบบผลิตภัณฑ์เชิงสุนทรีย์ และยังเข้าไม่ถึงแหล่งข้อมูลการจัดหาวัสดุอุปกรณ์เพื่อทดลองสร้างต้นแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ ตลอดจนการผลิตและการนำเสนอด้านการตลาด ทั้งนี้ยังไม่พบว่ามีหน่วยงานหรือองค์กรใด ได้ใช้กระบวนการวิจัยเกี่ยวกับการนำหลักการของศิลปะมาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาอย่างเป็นระบบ มีเพียงหน่วยงานภาครัฐและสถาบันการศึกษาบางแห่งเข้าไปมีบทบาทตามหน้าที่ทางราชการและเข้าไปเพื่อการศึกษาดูงานเรียนรู้ช่วงระยะเวลาหนึ่ง ด้วยการนำรูปแบบรูปทรงและลวดลายจากภายนอกชุมชนมาให้ผลิต ตลอดจนการสนับสนุนปัจจัยต่าง ๆ โดยมีได้คำนึงถึงภูมิปัญญาและความต้องการด้านประโยชน์กับผลลัพธ์ที่จะเกิดกับชุมชนอย่างแท้จริง ซึ่งการพัฒนาที่อยู่บนพื้นฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนในชุมชนนั้นเป็นสิ่งที่ละเอียดอ่อน มีความสำคัญต่ออารมณ์ ความรู้สึกนึกคิดและจินตนาการ โดยเฉพาะผลิตภัณฑ์ด้านศิลปกรรม ดังนั้นหากชุมชนชาวไทยทรงดำทั้ง 4 ชุมชนในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทยครั้งนี้ได้รับการส่งเสริมพัฒนาตามระบบ และเข้าใจกระบวนการออกแบบด้วยศาสตร์ของศิลปะ ผู้วิจัยเชื่อว่าจะสามารถสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ในท้องถิ่นให้มีคุณภาพและมูลค่าเพิ่มยิ่งขึ้น ตลอดจนสามารถนำเทคโนโลยีและองค์ความรู้ใหม่ ๆ ไปพัฒนาต่อยอดฐานการผลิตสินค้าประเภทผ้าทอเชิงพาณิชย์ให้กับคนในชุมชนของตนได้อย่างมีประสิทธิภาพตามนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศแบบยั่งยืนสืบไป

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

1. เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าทอที่เกิดจากการต่อยอดภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษของชุมชนชาวไทยทรงดำในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย
2. เพื่อเสริมสร้างรายได้ให้กับชุมชนชาวไทยทรงดำในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย
3. เพื่อจัดทำชุมชนปฏิบัติการเรียนรู้ด้านศิลปกรรมท้องถิ่นประเภทผ้าทอ ของชุมชนชาวไทยทรงดำในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย

ขอบเขตของโครงการวิจัย

โดยคัดเลือกชุมชนชาวไทยทรงดำที่ได้รับการยอมรับจากภาครัฐว่ามีความเข้มแข็งและโดดเด่นในการผลิตผ้าทอเป็นสินค้าออกจำหน่ายยังสถานที่ต่าง ๆ เป็นตัวแทนพื้นที่ 4 จังหวัดในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย ได้แก่ 1) ชุมชนบ้านสะแกราย อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม 2) ชุมชนบ้านหัวเขาจีน อำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี 3) ชุมชนบ้านดอนมะเกลือ อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และ 4) ชุมชนบ้านหมอสอ อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี ดำเนินการวิจัยในช่วงระยะเวลา ปี 2557

การทบทวนวรรณกรรมและแนวคิด

ผลิตภัณฑ์ (Product) ที่ดีมีคุณภาพ นักออกแบบควรคำนึงถึง องค์ประกอบที่มีความสำคัญ และต้องใช้ความคิดสร้างสรรค์ วิธีการต่าง ๆ มาผสมผสานเพื่อสร้างเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีความเหมาะสม โดยนักออกแบบควรคำนึงถึงหลักการออกแบบผลิตภัณฑ์ที่สำคัญ ดังต่อไปนี้ คือ

1. ความเป็นหน่วย (Unity) หมายถึง การออกแบบจะต้องคำนึงถึงงานทั้งหมดให้อยู่ในหน่วยเดียวกันเป็นกลุ่มเป็นชุดสัมพันธ์กันทั้งหมด มีความเชื่อมโยงกันได้ ในการออกแบบผลิตภัณฑ์ที่เป็นชุดหรือมีหลายขนาด การออกแบบควรคำนึงถึงรูปแบบความเห็นหน่วย เพราะจะช่วยให้ผลิตภัณฑ์เกิดความ เป็นเอกลักษณ์
2. ความสมดุล (Balancing) หมายถึง ความสมดุลในงานออกแบบนั้น ๆ ซึ่งเป็นหลักทั่วไปของงานศิลปะ ความสมดุลที่เกิดขึ้นอาจมาจากองค์ประกอบต่าง ๆ กัน เช่น รูปทรง ขนาด ความหนาแน่น สี ลักษณะความสมดุลแบ่งออกได้ 3 ประการ คือ 1) ความสมดุลในลักษณะเท่ากัน (Sym-

metry Balancing) คือ มีลักษณะที่มีความเท่ากันทั้งซ้าย-ขวา บน-ล่าง ความสมดุลในลักษณะเช่นนี้ ดูง่ายและเข้าใจง่าย ให้ความรู้สึกนิ่งเฉยคงที่ 2) ความสมดุลในลักษณะไม่เท่ากัน (Asymmetry Balancing) คือ มีความสมดุลกันในตัวเอง ไม่จำเป็นจะต้องเท่ากัน แต่ดูแล้วเกิดความรู้สึกว่าสมดุลกันในตัว 3) ความสมดุลในลักษณะจุดศูนย์ถ่วง (Gravity Balancing) คือการออกแบบใด ๆ ที่เป็นวัตถุสิ่งของ และจะต้องใช้งานการทรงตัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานออกแบบผลิตภัณฑ์นั้น จุดศูนย์ถ่วงมีความจำเป็นต้องคำนึงถึงเป็นพิเศษ เพราะบรรดาเครื่องใช้สอยทั่วไปจะต้องตั้งซึ่งมีน้ำหนักตกลงที่ฐาน ดังนั้นเรื่องของจุดศูนย์ถ่วงจึงหมายถึง การทรงตัวของวัตถุสิ่งของนั่นเอง

3. ความสัมพันธ์ทางศิลปะ (Relativity of Art) หมายถึง ความสัมพันธ์กันในเรื่องของศิลปะ ได้แก่ การเน้นส่วนสำคัญหรือจุดสนใจ (Emphasis or Center of Interest) ในงานด้านศิลปะ นักออกแบบจะต้องเน้นให้เกิดสิ่งประทับใจแก่ผู้เห็นโดยไม่ต้องบอกกล่าว เป็นความรู้สึกร่วมอันเกิดขึ้นเองจากผลงานนั้น จุดสำคัญรอง (Subordinate) เป็นส่วนที่มีความสำคัญรองลงไป ส่วนนี้จะช่วยให้เกิดความลดหลั่นทางผลงาน และนักออกแบบจะต้องคำนึงถึง 1) จังหวะ (Rhythm) โดยทั่ว ๆ ไปแล้วสิ่งที่สัมพันธ์กันย่อมมีจังหวะระยะ หรือความถี่ห่างในตัวมันเอง หรือสิ่งแวดล้อมที่สัมพันธ์อยู่ไม่ว่าจะเป็น เส้น สี แสงเงา หรือช่วงจังหวะของการตกแตงและลวดลาย 2) ความแตกต่าง (Contrast) เป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นโดยมีความประสงค์ให้เกิดความขัดแย้งเพื่อแก้ปัญหาความซ้ำซาก ความจำเจ หรือเกิดความเบื่อหน่าย โดยอาศัยหลักความแตกต่างทำให้ผู้พบเห็นเกิดความรู้สึก ตื่นเต้น เร้าใจ 3) ความกลมกลืน (Harmony) หมายถึง การพิจารณาในส่วนรวมทั้งหมด แม้จะมีบางสิ่งบางอย่างที่แตกต่างกันก็ตาม การใช้สีที่ตัดกัน หรือการใช้ความแตกต่างของผิวการใช้เส้นที่ขัดกัน ความรู้สึกส่วนน้อยนี้ไม่ทำให้ส่วนรวมเสียก็ถือว่าเกิดความกลมกลืนในภาพรวม (สาคร คันธโชติ, 2528: 31-32)

ภูมิปัญญา (wisdom) คือ องค์ความรู้ ความสามารถ และทักษะของคนที่เกิดจากการได้สั่งสมประสบการณ์ ที่ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ ประมวล และถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อให้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคน ให้สมดุลกับสภาพแวดล้อม และเหมาะสมกับยุคสมัย ภูมิปัญญาเกิดจากการสะสมการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาว มีลักษณะ

ที่เชื่อมโยงกันหมดในทุกสาขาวิชา ฉะนั้นวิชาเกี่ยวกับเศรษฐกิจ อาชีพ ความเป็นอยู่การศึกษา วัฒนธรรม จะผสมกลมกลืนเชื่อมโยงกันหมด ภูมิปัญญาเป็นผลของประสบการณ์สั่งสมของคนที่เรียนรู้จาก การปฏิสัมพันธ์ กับสิ่งแวดล้อม ปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มชนเดียวกัน และระหว่างกลุ่มชนหลายๆชาติพันธุ์รวมไปถึงโลกทัศน์ที่มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ภูมิปัญญา มี 2 ลักษณะคือ ลักษณะนามธรรม เป็นโลกทัศน์ชีวิตทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวันและลักษณะรูปธรรม เป็นเรื่องเฉพาะด้าน เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี และอื่น ๆ ภูมิปัญญาเหล่านี้ สะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกัน คือ 1) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก คนกับสิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ 2) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน มีอยู่ร่วมกันในสังคมหรือชุมชน และ 3) ความสัมพันธ์ระหว่างคน กับสิ่งเหนือธรรมชาติ (สิ่งศักดิ์สิทธิ์) สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ ทั้งสามลักษณะนี้ คือชีวิตของปุถุชนทั่วไปที่สะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากินและพิธีกรรมต่างๆ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมายก็คือ เพื่อให้เกิดความสุขทั้งในส่วนที่เป็นชุมชน หมู่บ้าน และในส่วนที่เป็นปัจเจกของชาวบ้านเอง ถ้าหากเกิดปัญหาทางด้านความไม่สมดุลกันขึ้นก็จะก่อให้เกิดความไม่สงบสุขเกิดปัญหาในหมู่บ้านและชุมชน (ประเวศ วะสี, 2551: 75)

กล่าวถึงภูมิปัญญาผ้าทอไทยทรงดำที่ผู้วิจัยศึกษาในครั้งนี้มีลักษณะลวดลายปรากฏบนผืนผ้าที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ความผูกพันตลอดจนความเป็นมาของวัฒนธรรม หรือเหตุการณ์ที่สำคัญ ๆ ทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นที่มีความสำคัญต่อวิถีการดำรงชีวิต จึงทำให้ผู้ทอผ้าเกิดแรงบันดาลใจที่จะนำสิ่งเหล่านั้นมาตกแต่ให้เกิดลวดลายบนผืนผ้าต่าง ๆ ลักษณะของผ้าทอแบ่งได้ 3 ประเภท คือ 1) ลายพืช คือ ลวดลายที่ได้แนวคิดจากพืช เป็นการลอกเลียนแบบพืชที่อยู่ใกล้ตัวจะมีลายที่สื่อความหมายถึง ต้นไม้ ใบไม้ ดอกไม้ หรือผลไม้ เป็นต้น สามารถนำมาเป็นต้นแบบในการสร้างลวดลายผ้าได้ โดยเฉพาะลายแดงโม หรือลายชะโด ถือเป็นลายที่เป็นเอกลักษณ์อันเด่นชัดของชาวไทยทรงดำ 2) ลายสัตว์ เป็นลายที่ได้แนวคิดมาจากสัตว์ ส่วนมากเป็นลายที่พบเห็น

และมีความเกี่ยวข้องในชีวิตประจำวัน และสัตว์ในจินตนาการ ลวดลายที่ปรากฏบนทอผ้าของชาวไทยทรงดำ มีความเชื่อ อยู่หลายลักษณะ เช่น เชื้อเรื่องบุญคุณ ความยำเกรง ความรัก ความสวยงาม การคุ้มครอง ความคิดถึง อำนาจวาสนา ซึ่งความเชื่อตามลักษณะดังกล่าวนี้ นำมาสร้างสรรค์ ลวดลายด้วยวิธีการทอ ปัก ปะ และขีด เพื่อสื่อความหมาย เช่น ลายนาคร ลายตานกแก้ว ลายผีเสื้อ และลายม้า เป็นต้น 3) ลายผสมอื่นๆ เป็นรูปแบบลายผ้าที่เกิดจากการสร้างสรรค์ ของผู้หญิง เช่น ลายข้าว หลามตัด ลายปราสาท ลายขอ และอื่น ซึ่งได้พบเห็นโดยทั่วไปเป็นลายพิเศษที่คิดค้นขึ้นมา เช่น การทอเป็นตัวหนังสือ หรือข้อความต่างๆ (นุกูล ชมพูนิช, 2552: 12-13)

การจัดการความรู้ ตามแนวคิดของ ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก (2541, หน้า 4) เสนอว่า ในการทำงานวิจัย เพื่อท้องถิ่น จะต้องให้ความสำคัญกับความหลากหลายทาง ชีวภาพ คนกับชุมชน และภูมิปัญญา โดยจะต้องฟื้นฟู ภูมิปัญญาแปลงให้เป็นทรัพย์สินทางปัญญา เพื่อต่อสู้ในเวที เศรษฐกิจการเมืองระหว่างประเทศ เพื่อให้ “สิทธิชุมชน” กลายเป็นกลไกที่สำคัญที่จะเพิ่มพูนอำนาจของชุมชนใน เวทีเศรษฐกิจโลก ดังนั้น งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นตามทัศนะของ ผู้วิจัยจึงมีหลากหลายมิติ มิได้จำกัดอยู่เพียงภายในชุมชน แต่ต้องเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย มีปฏิสัมพันธ์กับชนชั้นกลาง ผ่านกระบวนการทางสังคม ที่จะนำไปสู่การคิดกระบวนการ ระบบทางการพัฒนา การเรียนรู้เพื่อให้บุคคลได้เห็นและ รู้จัก (Learning to Recognize) การมองเห็นภาพรวมทั้ง ภาพซึ่งมีหลากหลายมิติที่ต่างพึ่งพาอาศัยกัน ดังนั้น สาเหตุ (Cause) และผลลัพธ์ (Output) จึงจำเป็นที่จะต้องทำการ ค้นคว้าและทำความเข้าใจเพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ซึ่งต้อง อาศัยการปฏิบัติที่มีประสิทธิภาพและละเอียดอ่อนที่สุด (Effective Action is Subtlest) สอดคล้องกับ Jay Forrester นักคิดกระบวนการที่สำคัญคนหนึ่ง กล่าวว่า ระบบพลวัต (System Dynamic) เป็น “วิทยาศาสตร์แนว ใหม่” (New Dismal Science) ที่ช่วยให้มนุษย์สามารถ มองเห็นจุดอ่อนและข้อจำกัดที่เป็นสาเหตุของปัญหา โดย อาศัยการรับรู้และความตระหนักของวิธีคิดแบบเก่า จนเกิด พลังหรือความต้องการที่ถึงขีดสูงสุด เพื่อผลักดันให้เกิดความ เปลี่ยนแปลงที่มีประสิทธิภาพขึ้น

นอกจากนี้ Fritiof Capra (1996, p.106) มองว่า วิสัยทัศน์ใหม่ในการทำความเข้าใจในเรื่องของชีวิต ควรให้

ความสัมพันธ์กับวิถีที่บุคคลสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ระบบ นิเวศ และมีดีอื่นๆ เช่น สุขภาพ เศรษฐกิจ การศึกษา และ ระบบการเมือง เพราะวิธีดังกล่าวจะช่วยทำให้สังคมสามารถ สร้างชุมชนที่เข้มแข็งแบบยั่งยืนได้ นอกจากนี้ Capra ยัง ได้สังเคราะห์แนวคิดเรื่อง ข่ายใยแห่งชีวิต (The Web of Life) หรือทฤษฎีว่าด้วยระบบชีวิต (The Theory of Living System) ขึ้นมาจากทฤษฎีอื่นๆ มากมาย อาทิ ทฤษฎี Cybernetics ทฤษฎีซานติเอโกเรื่องพุทธิภาวะ (The Santiago Theory of Cognition) และทฤษฎีไร้ระเบียบ (Chaos Theory) โดยสาระสำคัญของทฤษฎีของ Capra คือ แนวคิดที่ว่า ชีวิตทั้งหลายล้วนดำรงอยู่อย่างเป็นระบบ ในลักษณะที่เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย โดยมีระบบนิเวศ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ ดังนั้น การเข้าใจในระบบนิเวศ จะช่วยให้เกิดความเข้าใจในระบบชีวิตทั้งหลายเป็นอย่างดี ยิ่งขึ้นไปด้วย เนื่องจากมนุษย์ในฐานะระบบชีวิตหนึ่งของ ระบบใหญ่จะต้องจัดแบบแผนชีวิต และจัดระเบียบสังคม ให้สอดคล้องกับแบบแผนของระบบนิเวศ ซึ่งในที่นี้ก็คือ ชุมชน (Community) นั่นเอง

วิธีการดำเนินการวิจัย

ขั้นตอนที่ 1 การพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าทอของชุมชน ชาวไทยทรงดำในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย ใช้ระเบียบ วิธีวิจัยดังนี้

- 1.1 การศึกษาข้อมูลจากระเบียบวิธีวิจัยเพื่อ วิเคราะห์เปรียบเทียบบริบทในมิติต่างๆ ของ ชุมชนชนชาวไทยทรงดำในภูมิภาคตะวันตก ได้แก่ ชุมชนบ้านสะแกทราย อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม ชุมชนบ้านหัวเขาเงิน อำเภอ ปากท่อ จังหวัดราชบุรี ชุมชนบ้านดอนมะเกลือ อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และ ชุมชน บ้านหมอสอ อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี
- 1.2 การสร้างต้นแบบผลิตภัณฑ์ผ้าทอ ที่เกิดจาก การผสมผสานหลักการศิลปะออกแบบกับ เอกลักษณ์ของไทยทรงดำ โดยยึดหลักการของ Community of Arts Practice (COAP) คือ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างเครือข่าย ทั้งภายในและภายนอกชุมชนเพื่อให้เกิดการ พัฒนาที่อยู่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาตนเอง ได้ผลิตภัณฑ์จำนวนมากกว่า 40 ผลงาน

- 1.3 การประเมินผลจากผู้ทรงคุณวุฒิด้านการออกแบบ ผู้ประกอบการ และปราชญ์หรือผู้นำชุมชนชาวไทยทรงดำในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทยให้เหลือ 20 ผลงาน (ชุมชนละ 5 ผลงาน)
- 1.4 การทดลองตลาด เพื่อประเมินผลความต้องการจากผู้บริโภคโดยการจำหน่ายจริงยังสถานที่ต่างๆ ดังนี้ งานนครปฐมเอ็กซ์โป (Expo) อำเภอเมืองจังหวัดนครปฐม งานแสดงสินค้า OTOP ภูมิภาคกลาง อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี งานแสดงสินค้าทางวัฒนธรรม OTOP ของอำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี งานเทศกาลของดีประจำปีสินค้า OTOP ของจังหวัดกาญจนบุรี
- 1.5 การปรับปรุงพัฒนาต้นแบบผลิตภัณฑ์ให้ผู้ผลิตผ้าทอของชุมชนชาวไทยทรงดำทั้ง 4 จังหวัดในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทยเป็นบุคคลที่สามารถแก้ปัญหาและพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าทอของตนเองด้วยความมั่นใจ รวมทั้งขยายผลสู่บุคคลอื่นได้อย่างสง่างาม

ขั้นตอนที่ 2 การดำเนินการเสริมสร้างรายได้ให้กับชุมชนชาวไทยทรงดำในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทยใช้ระเบียบวิธีการวิจัยดังนี้

1. การรับฟังการบรรยายเชิงปฏิบัติการจากวิทยากรผู้ทรงคุณวุฒิด้านการออกแบบผลิตภัณฑ์และแฟชั่น
2. การเดินทางศึกษาดูงานยังสถานประกอบการมีอาชีพและร้านจำหน่ายวัสดุอุปกรณ์ประดับตกแต่งผลิตภัณฑ์ผ้า
3. การได้ร่วมกันศึกษาวิเคราะห์รูปแบบผลิตภัณฑ์ร่วมสมัยจากเอกสารและภาพข่าวจากสื่อเทคโนโลยี

ขั้นตอนที่ 3 การจัดทำชุมชนปฏิบัติการเรียนรู้ด้านศิลปกรรมท้องถิ่นประเภทผ้าทอ ของชุมชนชาวไทยทรงดำในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย ใช้ระเบียบวิธีวิจัยดังนี้

1. ถ่ายทอดความรู้สู่ชุมชนโดยวิธี COAP ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ โดยกำหนดกิจกรรมและวิธีการเชื่อมโยงความรู้ด้านภูมิปัญญาจากปราชญ์ชาวบ้านให้เหมาะสม สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน
2. การจัดทำแผนที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับผ้าทอ แบบเครือข่ายสาธารณะ

กับสังคมภายในและภายนอกชุมชนที่มีแนวคิดและประกอบอาชีพเดียวกัน

3. การจัดทำเอกสารนวัตกรรมแห่งภูมิปัญญาด้านศิลปกรรมท้องถิ่นประเภทผ้าทอและบริบทแวดล้อมของชุมชนชาวไทยทรงดำทั้ง 4 จังหวัด ตีพิมพ์เผยแพร่ ขยายผลสู่การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ผลการวิจัย

1. การพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าทอที่เกิดจากการมีส่วนร่วมต่อยอดภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษของชุมชนชาวไทยทรงดำในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย

ในงานวิจัยของ ฐิติพันธ์ จันทรหอม (2555: 257) เรื่องการพัฒนาผลิตภัณฑ์ ผ้าทอด้วยศิลปะและภูมิปัญญาของชาวไทยทรงดำในจังหวัดนครปฐมพบว่า ยังคงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ไว้ได้อย่างเหนียวแน่น และแสดงออกอย่างเด่นชัดบนพื้นฐานของความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ มีการรักษาไว้ซึ่งกรรมวิธีและกระบวนการทอผ้าที่มีลักษณะเฉพาะไม่ว่าจะเป็นลวดลาย สี สัน และรูปร่างที่คล้ายคลึงกัน แต่รูปแบบของผลิตภัณฑ์ที่ผลิตออกจำหน่ายอยู่เดิมมีคุณภาพต่ำ นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยของ สุพรรณ สมไทย และคณะ (2550: 158) เรื่อง การออกแบบผลิตภัณฑ์ของตกแต่งบ้าน โดยแนวคิดจากวัฒนธรรมชาวไทยทรงดำ มีข้อเสนอแนะไว้อย่างน่าสนใจว่า ลวดลายบนผ้าทอของชาวไทยทรงดำมีเทคนิคเป็นการทอ การปะ และ การปัก ไม่เหมือนในกลุ่มอื่น การนำลวดลายมาพัฒนานั้นควรทำอย่างต่อเนื่อง การเลือกใช้วัสดุและสีบนผลิตภัณฑ์ควรคำนึงถึงการนำไปใช้งาน การดูแลรักษาตามสภาพแวดล้อมจะเป็นการสร้างรายได้อย่างจริงจังต่อไป เช่นเดียวกับงานวิจัยของจงลักษณ์ ช่างปลี้ม (2554: 204) ที่ทำวิจัยเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงศิลปกรรมชุมชนไทยเชิงจังหวัดสุพรรณบุรี สรุปไว้ว่าที่ผ่านมารูปแบบการถ่ายทอด ขาดแนวคิด ปรัชญา และความเชื่อที่แสดงอยู่ในผลงานศิลปกรรม ซึ่งการถ่ายทอดดังกล่าวไม่สอดคล้องกับสังคมแห่งการเรียนรู้ในปัจจุบัน ซึ่งแนวโน้มในอนาคตจะต้องมีการดำเนินการอย่างมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ส่งเสริม พัฒนา และเผยแพร่ รวมทั้งการพัฒนาบนพื้นฐานความรู้ ควบคู่การปฏิบัติเพื่อความยั่งยืนทางศิลปะและวัฒนธรรมสืบไป โดยผู้วิจัยได้ทบทวนปัญหาที่ผ่านมาร่วมกับกลุ่มผู้ผลิตผ้าทอของชุมชนชาวไทยทรงดำ 4 จังหวัดในภูมิภาคตะวันตกของ

ประเทศไทยได้แก่ ชุมชนบ้านสะแกราย อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม ชุมชนบ้านหัวเขาจีน อำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี ชุมชนบ้านดอนมะเกลือ อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และ ชุมชนบ้านหมอสอ อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี ออกแบบผลิตภัณฑ์ผ้าทอรูปแบบใหม่ร่วมสมัยที่ได้จากการต่อยอดภูมิปัญญาของบรรพบุรุษไทยทรงดำ หลังจากทำการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ดูงานทั้งภายในและภายนอกชุมชน แล้วนำไปประเมินคุณภาพตามหลักการของศิลปะการออกแบบผลิตภัณฑ์ของศูนย์สร้างสรรค์การออกแบบที่ซีดีซี, TCDC (Thailand Creative & Design Center) ซึ่งเป็นองค์การมหาชนที่จัดตั้งขึ้นตามพระราชกฤษฎีกาเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ในการสร้างโอกาสให้ประชาชนได้เข้าถึงความรู้และเกิดความคิดสร้างสรรค์ใหม่ ๆ กับประสบการณ์จากผลงานและความสำเร็จของนักคิดนักออกแบบจากทั่วโลก ทั้งนี้ยังร่วมมือโดยตรงกับภาครัฐกิจผู้ประกอบการ SME สร้างมูลค่าให้กับสินค้าและบริการด้วยการเชิญผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้ประกอบการ และปราชญ์ชุมชนหรือผู้นำชุมชนชาวไทยทรงดำทั้ง 4 จังหวัดในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย ร่วมกันพิจารณาคัดเลือกผลิตภัณฑ์รูปแบบใหม่ร่วมสมัย จำนวน 40 แบบ ให้เหลือเพียง 20 รูปแบบ แล้วนำไปทดลองตลาดด้วยการจำหน่ายจริงยังสถานที่ต่างๆ 4 แห่ง ได้แก่ งานนครปฐมเอ็กซ์โป (Expo) อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม งานแสดงสินค้า OTOP ภูมิภาคกลาง อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี งานแสดงสินค้าทางวัฒนธรรม OTOP ของอำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และงานเทศกาลของดีประจำปีสินค้า OTOP ของจังหวัดกาญจนบุรี เพื่อประเมินผลของผู้บริโภคแล้วนำไปแก้ไขปรับปรุงเพิ่มเติมให้สอดคล้องกับลูกค้าในระดับต่าง ๆ ส่งผลให้กลุ่มสมาชิกผู้ผลิตผ้าทอและคนในชุมชนชาวไทยทรงดำในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทยตื่นตัวกับปรากฏการณ์ใหม่

2. การเสริมสร้างรายได้ให้กับชุมชนชาวไทยทรงดำในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย

ก่อนหน้านี้ผู้วิจัยได้วิเคราะห์สำรวจปัญหาต่างๆ เกี่ยวกับรายได้จากผลผลิตของผ้าเช่น ในงานวิจัยของพรทิพย์ พิมลสินธุ์ (2541: 174) และกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม (2542: 192) ได้ทำการศึกษาวิจัยสำรวจทัศนคติและความคิดเห็นของผู้บริโภคที่มีต่อผ้าไทย พบปัญหาคล้าย ๆ กัน ดังนี้คือ ปัญหาด้านคุณภาพ สีตกง่าย หดตัว ดูแลรักษา

ยาก ไม่สะดวกในการใช้ ปัญหาด้านรูปแบบ มีลวดลายซ้ำๆ กัน บางผืนลวดลายมากสีดูฉูดฉาดและปัญหาเรื่องราคาค่อนข้างสูง มีข้อจำกัดกับคนบางกลุ่ม อายุ และขาดข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับผ้าไทยพร้อมทั้งเสนอแนะให้พัฒนาคุณภาพให้สูงขึ้นแบบอย่างสากลในราคาที่เป็นธรรม และเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ให้ทราบถึงคุณค่าของศิลปะผ้าไทย ดังนั้นกระบวนการสร้างเสริมรายได้ให้กับชุมชนชาวไทยทรงดำในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทยจึงเกิดขึ้นหลังจากที่ผู้วิจัยได้จัดกิจกรรมโครงการบรรยายเชิงปฏิบัติการแบบชุมชนมีส่วนร่วมด้วยการเชิญวิทยากรผู้มีความรู้และประสบการณ์ด้านการออกแบบผลิตภัณฑ์และแฟชั่นมาบรรยายความรู้เสริมให้กับกลุ่มผู้ผลิตผ้าทอของชุมชนทั้ง 4 แห่ง หลังจากนั้นนำสมาชิกผู้ผลิตผ้าทอของชุมชนทั้ง 4 จังหวัด ได้แก่ชุมชนบ้านสะแกราย อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม ชุมชนบ้านหัวเขาจีน อำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี ชุมชนบ้านดอนมะเกลือ อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และ ชุมชนบ้านหมอสอ อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี ไปทัศนศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากสถานที่ผลิตและจำหน่ายสินค้าทางวัฒนธรรมทั้งในและนอกชุมชน รวมถึงการเลือกซื้อวัสดุอุปกรณ์ในการประดับตกแต่งผลิตภัณฑ์ผ้าชนิดต่างๆ ที่ทันสมัย แล้วนำองค์ความรู้และเทคโนโลยีที่ได้รับไปพัฒนา ปรับปรุง ประยุกต์ผลิตภัณฑ์ในชุมชนของตนให้มีมูลค่าเพิ่มขึ้น ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนรู้ร่วมกัน (Interactive Learning through Action) เพื่อกำหนดยุทธศาสตร์ ได้แก่ การนำผลแห่งการเรียนรู้ไปสู่การปฏิบัติด้วยการสร้างผลิตภัณฑ์ผ้าทอรูปแบบใหม่ร่วมสมัยโดยอาศัยกระบวนการทางสังคมที่มีเครือข่ายทางปัญญา เป็นชุมชนอิสระซึ่งทำหน้าที่จัดการความรู้เพื่อประโยชน์ในการสร้างรายได้ให้กับครอบครัว และมีแนวโน้มในการเพิ่มเศรษฐกิจให้กับชุมชนแต่ละท้องถิ่นได้อย่างมีพลัง

3. การจัดทำชุมชนปฏิบัติการเรียนรู้ด้านศิลปกรรมท้องถิ่นประเภทผ้าทอ ของชุมชนชาวไทยทรงดำในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย

ชุมชนชาวไทยทรงดำทั้ง 4 จังหวัดในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทยนั้น ล้วนแล้วแต่มีเสน่ห์ จุดเด่นและข้อดีที่แตกต่างกันน้อยกันขึ้นอยู่กับบริบทของคนในชุมชนและสภาพภูมิศาสตร์ โดยก่อนหน้านี้ สมทรง บุรุษพัฒน์ และคณะ (2556: 87) ได้ทำโครงการวิจัยเรื่อง การพัฒนาการ

ท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ไทยโช่ง” ผลการวิจัย พบว่า ชุมชนไทยโช่งในแทบทุกจังหวัดมีศักยภาพในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ โดยชุมชนไทยโช่งในจังหวัดนครปฐมได้รับการคัดเลือกให้เป็นชุมชนต้นแบบของการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ เนื่องจากชุมชนตั้งอยู่ในเส้นทางท่องเที่ยวของจังหวัดนครปฐม และได้สร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นแก่ชุมชนไทยโช่ง คือ การวางรากฐานการจัดการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์อย่างยั่งยืน กล่าวคือ แกนนำด้านการจัดการท่องเที่ยวชุมชนได้รับการพัฒนาขีดความสามารถในการจัดการท่องเที่ยว การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในทางที่จับต้องได้ และจับต้องไม่ได้ การทดลองและการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนไทยโช่ง ผลสืบเนื่องที่สำคัญประการหนึ่งคือช่วยให้คนไทยโช่งเข้ามาเรียนรู้ร่วมกันเกิดความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของตนเองมากขึ้น และปรารถนาที่จะสืบสานต่อไป นอกจากนี้ยังมีการวิจัยของนางลักษณ์ จันทาภากุล และนรินทร์ สังข์รักษา (2555: 154) เรื่อง การศึกษาศักยภาพในการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนบ้านหัวเขาจีน จังหวัดราชบุรี พบว่าศักยภาพการท่องเที่ยวโดยภาพรวมทั้ง 4 ด้าน คือ ด้านพื้นที่ ด้านการจัดการ ด้านกิจกรรม และด้านองค์กรอยู่ในระดับมาก แนวทางในการพัฒนาที่สำคัญ ได้แก่ งบประมาณ การให้ความรู้การศึกษาดูงาน และการประชาสัมพันธ์ผ่านทางเว็บไซต์ รวมถึงการส่งเสริมการตลาดเชิงรุกอย่างต่อเนื่อง ส่วนปัญหาโดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง - น้อย ซึ่งผลจากการวิจัยและการลงพื้นที่ทั้ง 4 ชุมชนพบว่ามีความสอดคล้องและแตกต่างกันบางอย่างเช่น แหล่งเรียนรู้ชุมชนบ้านหัวเขาจีนมีการพัฒนาเหมาะสมมากที่สุด ในส่วนของชุมชนบ้านสะแกรายและชุมชนบ้านดอนมะเกลือถึงจะมีศูนย์วัฒนธรรมที่เป็นแบบรูปแบบของบ้านไทยทรงดำ แต่ก็ยังขาดการพัฒนาและบริหารจัดการเท่าที่ควร สำหรับชุมชนบ้านหมอสอนั้น ยังไม่มีศูนย์วัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวไทยทรงดำอย่างแท้จริงโดยแต่ละชุมชนยังมีบริบทอื่นที่เป็นสิ่งดึงดูดใจให้กับผู้มาเยือนได้อีก เช่น ชุมชนบ้านสะแกราย มีศูนย์การเรียนรู้ “ปิยะชนก” เป็นแหล่งเรียนรู้วิถีชีวิตวัฒนธรรมของเอกชนที่ให้บริการแบบวิถีเศรษฐกิจพอเพียง ชุมชนบ้านหัวเขาจีนมีทิวทัศน์ธรรมชาติที่สวยงามเหมาะที่จะพักค้างคืนแบบโฮมสเตย์ภายในชุมชนที่จัดไว้อย่างครบครัน ชุมชนบ้านดอนมะเกลือมีเส้นทางที่คนเชื้อสายไทยทรงดำอยู่กันอย่างหนาแน่น และมีประวัติศาสตร์ความ

เป็นมาอย่างน่าชื่นชม การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ระหว่างดำเนินการโดยผู้นำเป็นนายกองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นชาวไทยเชื้อสายไทยทรงดำเช่นกัน และชุมชนบ้านหมอสอนซึ่งเป็นชุมชนที่เล็กที่สุดในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ แต่มีผู้นำชุมชนที่มีความรู้ความสามารถ และมีวิสัยทัศน์ในการพัฒนาประกอบกับมีการขุดค้นพบเตาเผาโบราณโดยกรมศิลปากรได้จัดตั้งให้เป็นแหล่งศึกษาทางโบราณคดีอยู่ใจกลางของชุมชน นอกจากนี้ยังสามารถเดินทางไปเรียนรู้ยังพิพิธภัณฑสถานบ้านซึ่งตั้งอยู่บริเวณวัดพระแท่นดงรังวรวิหาร อันเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากชุมชนมากนัก

ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ร่วมกับผู้นำและสมาชิกกลุ่มผ้าทอในชุมชนชาวไทยทรงดำทั้ง 4 จังหวัดของภูมิภาคตะวันตกจัดกิจกรรมให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้วยการกำหนดวิธีการและแผนงานให้ความรู้เกี่ยวกับศิลปกรรมท้องถิ่นประเภทผ้าทอตลอดจนวิถีชีวิตวัฒนธรรม ประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวไทยทรงดำอย่างถูกต้อง โดยการจัดทำแผนที่เชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่นประเภทผ้าทอให้มีความสัมพันธ์เพื่อติดต่อประสานงานแลกเปลี่ยนแนวคิดจากกลุ่มผู้ผลิตผ้าทอของชุมชนชาวไทยทรงดำทั้ง 4 แห่งรวมทั้งกลุ่มผู้ผลิตผ้าทออาชีพเดียวกับจากภายนอกพร้อม ๆ กับการจัดทำหนังสือเพื่อรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับศิลปกรรมท้องถิ่นประเภทผ้าทอและบริบทแวดล้อมที่มีพลวัตต่อการเรียนรู้และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเชื่อมโยงกับชุมชนชาวไทยทรงดำทั้ง 4 จังหวัดในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทยเผยแพร่สู่สังคมต่อไป

อภิปรายผล

การศึกษาความสำคัญของภูมิปัญญา สะท้อนออกมาในรูปของศิลปกรรมท้องถิ่นประเภทผ้าทอ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงศักยภาพและความเข้มแข็งของชุมชนในการแก้ไขและเผชิญกับวิกฤตทั้งทางเศรษฐกิจและกระแสสังคมที่เกิดขึ้นจากการศึกษาพบว่าปราชญ์ที่อาศัยอยู่ในชุมชนล้วนเป็นผู้มีความสามารถในการสร้างสรรค์ถ่ายทอดองค์ความรู้และยังสามารถตอบสนองความต้องการของกลุ่มคนรุ่นหลังได้เป็นอย่างดี เช่นความรู้ด้านศิลปกรรมท้องถิ่นประเภทผ้าทอที่มีความสวยงาม ผ่างไว้ด้วยคติความเชื่อวัฒนธรรมประเพณี ถึงแม้ว่าที่ไม่ได้รับการศึกษาตามระบบด้วยทฤษฎีและหลักการทางศิลปะก็ตาม แต่ผลงานในเชิงศิลปกรรม

ท้องถิ่นประเภทผ้าทอที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นได้สะท้อนถึง ความรู้ความสามารถ ความเชื่อและความเข้าใจในวิถีชีวิต อย่างลุ่มลึกผ่านกระบวนการขัดเกลากลายทางสังคมและการมีส่วนร่วมในจารีตประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ด้วยมุมมองของ “คนใน” ซึ่งภูมิปัญญาที่พบจึงมีความสัมพันธ์กับความ สมดุลระหว่างสรรพสิ่ง เพื่อเป้าหมายที่ยิ่งใหญ่ คือ ความ สงบสุขของผู้คนในชุมชน ดังนั้นผลิตภัณฑ์ ผ้าทอของชุมชน ชาวไทยทรงดำ จึงสะท้อนเส้นทางของความเชื่อ ความ ศรัทธา และสัญญาทางสังคม (Social Contracts) ที่ศิลปิน พื้นบ้านมีต่อผู้คนและสรรพสิ่งเท่าๆ กับการสะท้อนถึง ความเชื่อและความรู้สึกที่มีต่อตนเอง และยังพบว่า กลไก ภายในที่บุคคลและชุมชนได้พัฒนาขึ้น เมื่อต้องเผชิญกับ นโยบายการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนขาดเอกภาพในการบริหารจัดการ ของภาครัฐอย่างต่อเนื่อง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการบูรณา การระบบคิด และกระบวนการที่บุคคลและชุมชนนำมาใช้ เพื่อความอยู่รอดเมื่อเผชิญกับการเปลี่ยนแปลง การพัฒนา ระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เพื่อสร้างเงื่อนไขความสัมพันธ์ ในเชิงแลกเปลี่ยนเพื่อปฏิเสธการเผชิญหน้ากับความ ขัดแย้งการหลบหลีกภาวะความกลัวที่มีต่อบุคคลหรือ สถานการณ์ เพื่อตอบสนองต่อความต้องการอยู่รอดในภาวะ วิฤตที่ปรากฏอยู่ตรงหน้า ล้วนมีความสัมพันธ์กับพัฒนาการ ทางประวัติศาสตร์ของชุมชนที่ถูกกดทับทางความคิดและ การขาดโอกาสแสดงกิจกรรมการพัฒนาในพื้นที่สาธารณะ บางแห่ง ดังนั้นการตอกย้ำ ซ้ำแล้วซ้ำอีกของนโยบายการ พัฒนาสังคม ที่ไม่ตระหนักในการปรับตัวของของชุมชนหรือ มิติการพัฒนาสังคมแบบ “โรแมนติก” และยังคงมองชุมชน ในปัจจุบันว่าเป็นสังคมที่ขาดพลวัตอย่างสมดุลตลอดจน การละเลยกระบวนการสร้างวิถีคิดและกลไกใหม่ ๆ เพื่อ รองรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น จึงควรมีการวางแผน นโยบายให้รัดกุมรอบคอบและบูรณาการหน่วยงานที่ เกี่ยวข้องดำเนินการพัฒนาไปสู่การเป็นชุมชนปฏิบัติการ ด้านการเรียนรู้อย่างแท้จริง ซึ่งงานวิจัยของจงลักษณ์ ช่าง ปลื้ม (2554 : 169) ก็ยังคงกล่าวไว้เช่นกันว่าด้านการบริหาร จัดการศิลปกรรมชุมชนไทยสมควรให้สอดคล้องขนานไป กับการพัฒนาสังคมในยุคปัจจุบัน เช่น การปรับปรุงประยุกต์ วัสดุและอุปกรณ์ใหม่ ๆ กระบวนการผลิตกับยุคสมัย การ ทำงานร่วมกับนักออกแบบเพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์ด้วยรูปแบบ การออกแบบที่หลากหลายสู่ความเป็นสากล นอกจากนี้ งานวิจัยของจิรวัดน์ พิระสันต์ (2553: 238) ที่ใช้

ศิลปกรรมเป็นกลไกสำคัญในการนำไปสู่ชุมชนปฏิบัติการ เรียนรู้ (Community of Arts Practicde) หรือ CoAP ไป พัฒนาเครื่องปั้นดินเผาภูมิปัญญาของ 3 จังหวัดภาคเหนือ ตอนล่างพบว่า มีเพียงไม่กี่ชุมชนที่สร้างรายได้จากการผลิต เครื่องปั้นดินเผาจากดินเหนียวที่มีอยู่ ซึ่งรัฐหรือชุมชนดังกล่าว สามารถสร้างอาชีพใหม่ให้กับชุมชนได้คือ อาชีพการผลิต เครื่องปั้นดินเผาโดยเสนอว่ารัฐกับชุมชนต้องร่วมกันศึกษา ถึงความเป็นไปได้ เพื่อทำการส่งเสริมและพัฒนาอย่างเป็น ระบบทั้งด้านการผลิต ด้านรูปแบบและกลวิธีตลอดจนด้าน การจำหน่ายเช่นเดียวกับการวิจัยเรื่องการพัฒนาผลิตภัณฑ์ ผ้าทอภูมิปัญญาของชาวไทยทรงดำในภูมิภาคตะวันตก ของประเทศไทยครั้งนี้ยังพบปัญหาที่เหมือนกันกล่าวคือ ชุมชนผู้ผลิตผ้าทอชาวไทยทรงดำในภูมิภาคตะวันตกบาง แห่งต้องปิดกิจการและหันไปประกอบอาชีพอื่นเพราะว่า ขาดการส่งเสริมสนับสนุนจากภาครัฐอย่างจริงจังและต่อเนื่อง โดยที่ผ่านมา ทางเจ้าหน้าที่ที่มีส่วนรับผิดชอบได้ปฏิบัติ นโยบายตามกระแสของผู้นำที่สนองตอบผลประโยชน์จาก ผู้มีอำนาจตามลำดับชั้น ประกอบกับความไม่มั่นคงใน เสถียรภาพของรัฐบาลที่มีการเปลี่ยนถ่ายบ่อยครั้งการ บริหารงานจึงเป็นไปในระยะเวลาอันสั้น ทำให้ส่งผลกระทบต่อ การพัฒนาดังกล่าว

ด้วยปรากฏการณ์และจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนั้น สอดคล้องกับทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและ วัฒนธรรม (Socio-Cultural Change) ในทฤษฎีวิวัฒนาการ (theory of evolution) ของชาร์ลส์ ดาร์วิน (Charles Darwin) ที่ได้อธิบายการเปลี่ยนแปลง ทางสังคมและ วัฒนธรรมว่าการเปลี่ยนแปลงจะเป็นไปอย่างช้า ๆ อย่าง ค่อยเป็นค่อยไป มีการสะสมเพิ่มพูนทีละเล็กละน้อยและมี การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาซึ่งการสืบทอด ภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยทรงดำทั้ง 4 ชุมชนนั้น ยัง พบว่ามูลเหตุจูงใจในการสืบทอดมีหลายประการ ได้แก่ มี องค์ความรู้จากการได้มพบปะภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม มี ความภาคภูมิใจในความเป็นไทยทรงดำและมีผู้นำทาง วัฒนธรรมตลอดจนการได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงาน ของรัฐ ต้องการมีรายได้ มีอาชีพ มีความรู้และต้องการ อนุรักษ์ผ้าทอรวมทั้งวัฒนธรรมของตนเองเป็นสิ่งสำคัญ ดังนั้น ในการศึกษาครั้งนี้จึงตอบโจทย์ตามวัตถุประสงค์ของการ พัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าทอภูมิปัญญาของชาวไทยทรงดำใน ภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทยได้อย่างครอบคลุม

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ผู้วิจัยเห็นว่าหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรหาหนทางบูรณาการแบบองค์รวม ร่วมกันกับชุมชนทั้ง 4 แห่ง พัฒนาขึ้นเป็นแหล่งการศึกษาในลักษณะของพิพิธภัณฑ์ชุมชนให้ มีมาตรฐานเป็นรูปแบบที่มีเอกลักษณ์ของไทยทรงค่า สำหรับกลุ่มผู้ผลิตผ้าทอชุมชนบ้านหัวเขาจีน อำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี ที่มีความเข้มแข็งด้านการผลิตและวิถีชีวิตที่งดงามของชุมชนเป็นทุนเดิมอยู่แล้วสามารถจัดตั้งเป็นแหล่งศึกษาทางมนุษยวิทยา และสังคมวิทยาได้เป็นอย่างดี และยังมีชุมชนชาวไทยทรงค่าอีกบางแห่งที่รอการพัฒนาอย่างยั่งยืนเป็นระบบ

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังเห็นว่า ชุมชนชาวไทยทรงค่าเป็นชาติพันธุ์หนึ่งที่มีวิถีชีวิต และวัฒนธรรมประเพณีแสดงออกเป็นเอกลักษณ์อย่างเด่นชัด จึงควรมีสัญลักษณ์ปรากฏในป้ายบอกเส้นทางไปสู่ชุมชนนั้นๆ ด้วย เช่น รูปทรงของบ้านไทยทรงค่า หรือลวดลายที่ปรากฏบนผืนผ้า นอกจากนี้ควรใส่ภาษาเขียนของชาวไทยทรงค่าประกอบลงบนแผ่นป้ายอีกด้วยโดยเฉพาะทางเทคโนโลยี ควรมีการจัดทำเว็บไซต์ (Website) เป็นสื่อประชาสัมพันธ์ให้เป็นที่ประจักษ์ในเชิงรุกอย่างสร้างสรรค์ เพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมประการสำคัญคือ ควรทำแบบบูรณาการให้เชื่อมโยงกันทุกจังหวัดในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย หรือชุมชนชาวไทยทรงค่าทั่วทั้งประเทศไทยเพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน (AEC) เพราะประเทศลาวและประเทศเวียดนามก็มีชาติพันธุ์ชาวไทยทรงค่าอาศัยอยู่เช่นกัน

ข้อเสนอแนะสำหรับการปฏิบัติ

รูปแบบของผลิตภัณฑ์ที่แต่ละชุมชนได้ผลิตออกเป็นสินค้าจำหน่ายอยู่เดิมนั้น ยังขาดมาตรฐานและการพัฒนาส่งเสริมอย่างถูกวิธี ดังนั้น การที่จะเข้าไปพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าทอด้วยการใช้หลักของศิลปะการออกแบบจึงควรมีขั้นตอนดังนี้

ควรพิจารณาโดยภาพรวมของผ้าที่มีเอกลักษณ์ของภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ได้แก่ เนื้อหาที่ปรากฏบนผ้าแต่ละประเภท ลวดลายและสีที่มีลักษณะสื่อทางสัญลักษณ์ กลวิธีในการผลิต และรูปทรงต่าง ๆ ของผ้าประเภทเครื่องแต่งกาย เครื่องใช้สอย เครื่องประดับตกแต่ง และของที่ระลึกตลอดจนจากส่วนประกอบต่าง ๆ ที่ต้องการแต่งเดิมนำมาแต่งเติม ได้แก่ กระจุม การปักลวดลาย และวัสดุอื่น ๆ เพื่อนำมาประยุกต์เป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ได้ร่วมสมัยได้อย่างถูกต้องและทรงคุณค่าแห่งความงามเชิงสุนทรียะต่อไป

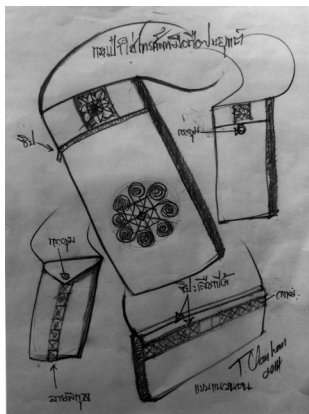
ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

สภาพภูมิศาสตร์ของภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทยมีชนชาติพันธุ์ต่างๆ อาศัยอยู่จำนวนมาก โดยเฉพาะตามเส้นทางการคมนาคมต่างๆ จะปรากฏปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการผลิตสินค้าทางวัฒนธรรมกระจายอยู่ทั่วไป และมีชุมชนตั้งอยู่บนพื้นที่ดังกล่าวหลายแห่งแต่มีเพียงไม่กี่ชุมชนที่สร้างรายได้ด้วยการผลิตสินค้าจากภูมิปัญญาที่มีอยู่ ดังนั้นการทำวิจัยครั้งต่อไป ผู้วิจัยกับชุมชนจะต้องร่วมกันศึกษาความเป็นไปได้เพื่อจัดทำแผนพัฒนาส่งเสริมอย่างเป็นระบบแบบองค์รวม อาทิเช่น การพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าทอ การพัฒนาเครื่องปั้นดินเผา การพัฒนาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านประเภทเครื่องจักสาน ภูมิปัญญาของชาวมอญ ชาวกะเหรี่ยง ชาวไทยญวน ชาวลาวครั่ง และชาวลาวเวียง เป็นต้น

ภาพประกอบ

ภาพ 1 : การออกแบบผลิตภัณฑ์ผ้าทอร่วมกันกับชาวชุมชนไทยทรงดำ

ภาพ 2 : ต้นแบบผลิตภัณฑ์ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

ภาพ 3 : ผลิตภัณฑ์ผ้าทอร่วมสมัยบางส่วนที่ผ่านการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิ

เอกสารอ้างอิง

- กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม. (2542). *ทัศนคติผู้บริโภคที่มีต่อผ้าไทย*. คณะกรรมการอนุรักษ์หัตถกรรมไทย. กรุงเทพฯ : มพท.
- จงลักษณ์ ช่างปลี้ม. (2554). *การเปลี่ยนแปลงศิลปกรรมชุมชนไทยในจังหวัด สุพรรณบุรี*. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต. กรุงเทพฯ.
- จรัสพิมพ์ วั่งเย็น. (2554). *แนวคิดหลังสมัยการย้อนสู่โลกแห่งภูมิปัญญา*. สถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ, วารสารปีที่ 13, ฉบับที่ 1. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. กรุงเทพฯ : สภาวิชาการพิมพ์.
- จิรวัดน์ พิระสันต์. (2553). *ชุมชนปฏิบัติการเรียนรู้ด้านศิลปกรรม*. วันครูศิลปะและ 40 ปี ศิลปศึกษา. กรุงเทพฯ : บริษัท พรินท์โฟร์ จำกัด.
- จิตติพันธ์ จันทร์หอม. (2555). *การพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าทอด้วยศิลปะและภูมิปัญญาของชาวไทยทรงดำจังหวัดนครปฐม*. คุชชินีพันธ์การบริหารการพัฒนา, มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- นุกูล ชมพูนิช. (2552). *ภูมิปัญญาท้องถิ่นนครปฐม*. สำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏนครปฐม. นครปฐม : เพชรเกษมการพิมพ์.
- พัชรินทร์ สิริสุนทร. (2552). *ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้*. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : วี พรินท์ (1991) จำกัด.
- ประเวศ วะสี. (2551). *จุดเปลี่ยนประเทศไทย หัวใจคือชุมชน*. กรุงเทพฯ: กรีนปัญญาญาณ ในเครือกลุ่มบริษัทกรีนมัลติมีเดีย.
- พรทิพย์ พิมลสินธุ์. (2551). *การสำรวจความคิดเห็นผู้ผลิตและผู้บริโภคที่มีต่อผ้าไหม*. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. กระทรวงศึกษาธิการ. กรุงเทพฯ.
- นงลักษณ์ จันทาภากุล และ นรินทร์ สังข์รักษา. (2555). *การศึกษาศักยภาพในการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนบ้านหัวเขาจีนจังหวัดราชบุรี*. วารสารวิทยบริการ. ปีที่ 24 ฉบับที่ 2 เมษายน-มิถุนายน 2556.
- วัชรินทร์ จรุงจิตสุนทร. (2548). *หลักการแนวความคิดการออกแบบของผลิตภัณฑ์*. กรุงเทพฯ : แอ๊ปเปิ้ล ศูนย์สร้างสรรค์การออกแบบ ทีซีดีซี. วันที่ค้นข้อมูล 30 กันยายน 2557. TCDC <http://www.tcdc.or.th>
- สมทรง บุรุษพัฒน์ และคณะ. (2556). *การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ไทย*. สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล. นครปฐม : สร้างสื่อ.
- สาคร คันธโชติ. (2528). *การออกแบบและพัฒนาผลิตภัณฑ์*. กรุงเทพฯ : โอ เอส พรินต์ติ้ง เฮ้าส์.
- สุพรรณ สมไทยและคณะ (2550). *การออกแบบผลิตภัณฑ์ของตกแต่งบ้านโดยแนวคิดจากวัฒนธรรมชาวไทยทรงดำ*. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต. กรุงเทพฯ.
- เสนห์ จามริก. (2541). *ศักยภาพของภูมิปัญญา*. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- Fritiof Capra. (1996). *The Schroedinger Lectures. In the Web of Life*. Berkley University USA.